

Kovács László

A NAGYHALÁSZ–ZOMBORHEGYI 10. SZÁZADI MAGYAR
TEMETŐRÉSZLET

1. 1972 nyarán, a Szabolcs-Petőfi utcai ásatás negyedik szazonjában Németh Péter kérésére, Fodor István részvételével rövid helyszínelést végeztem a nagyhalászi (Szabolcs-Szatmár m.) Zomborhegyen. A június 18–25. között feltárt 6 sír alapján sikerült Jósa András 1908. évi lelőhelyét azonosítanom (KOVÁCS 1973, 74: 126. sz; KOVÁCS 1974–75, 219: 21. sz.).

A lelőhely a község belterületétől északkeletre, a Malom-ér déli oldalán helyezkedik el egy trapéz alakú földterület közepén. Ezt a dűlőt nyugatról a Béli dűlő (= Osztási tábla), délről a Felső legelő, keletről a Zsindelyes sziget, északról pedig a Malom-ér határolja. Az egész felülete szántott a facsoportokkal, fűvel takart Zomborhegy kivételével, ami a térszínből jól kiemelkedő magaslat. Északi részét homokbányászással teljesen szétbontották és mintegy 80x40 méteres nagyságú homokbányával gödrösen kivájták. Ennek a felületét is gyp fedti. A homokbánya feneke a sírok szintjénél mélyebb. Az 1988. IV. 6-án, Istvánovits Eszterrel végzett terepszemlének alkalmával az 1972. évi ásatás szelvényfalai még teljes határozottsággal azonosíthatóak voltak (1. kép).

2. Az ásatás első három szelvénye egy, a bányában meghagyott földnyelvet kutató meg (1–4. sír), a másik három szelvényvel pedig a bánya délnyugati-déli szélét ástuk körül (5–6 sír). Az utóbbiakban különösen sok fagyóké akadályozta a munkát.

A régészeti leletek a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályának gyűjteményébe kerültek, lt. sz.: 73.19.–20.A, a csontvázakat pedig a Természettudományi Múzeum Embertani Tárának adtam át.

A sírok leírása:

A homoktalajba ásott sírfoltok nem látszottak meg. A jó megtartású csontvázak a hátukon, nyújtott helyzetben feküdtek.¹

1. sír (1. kép): férficsontváz maradványa, m: 5–15, h: 138 cm, t: 95°. Közvetlenül a bolygatott felszín alatt feküdt, koponyáját és felső testfelét a homokkitermeléskor semmisíthették meg.

Melléklete nem maradt.

2. sír (1. kép): visszatemetett felnőttcsontváz maradványa, m: 5, h: 26 cm, t: 88°. A bal felkar és mellkas csontjai, a jobb felkar töredéke és csigolyatöredékek egy csomóban, a bolygatott felszín alatt feküdtek.

Melléklete nem maradt.

3. sír: felnőttcsontváz egy csomóba dobott néhány csontmaradványa, m: 20–25 cm.

4. sír: gyermekcsontváz egy csomóban lelt néhány csontja, m: 20–25 cm.

5. sír (1. kép): férficsontváz, m: 55, h: 162 cm, t: 92°. Koponyája előre billent, állkapcsa egy állatvájta üregbe bukva fordult meg. A koponya bal halántékán nagy lyuk. A mellkas oldalról összenyomott helyzetű, a kinyújtott karok szorosan mellette: ez a helyzet lepelbe csavart eltemetésére utal. Bolygatás következtében a jobb orsócsont eltört, a jobb sípcsont fele és a lábfej csontjai hiányoztak.

Melléklete:

1. A jobb mellkasban, tüskéjével a koponya felé, egy rombusz alakú(?) vasnyílcsúcs feküdt. Időközben darabokra tört.

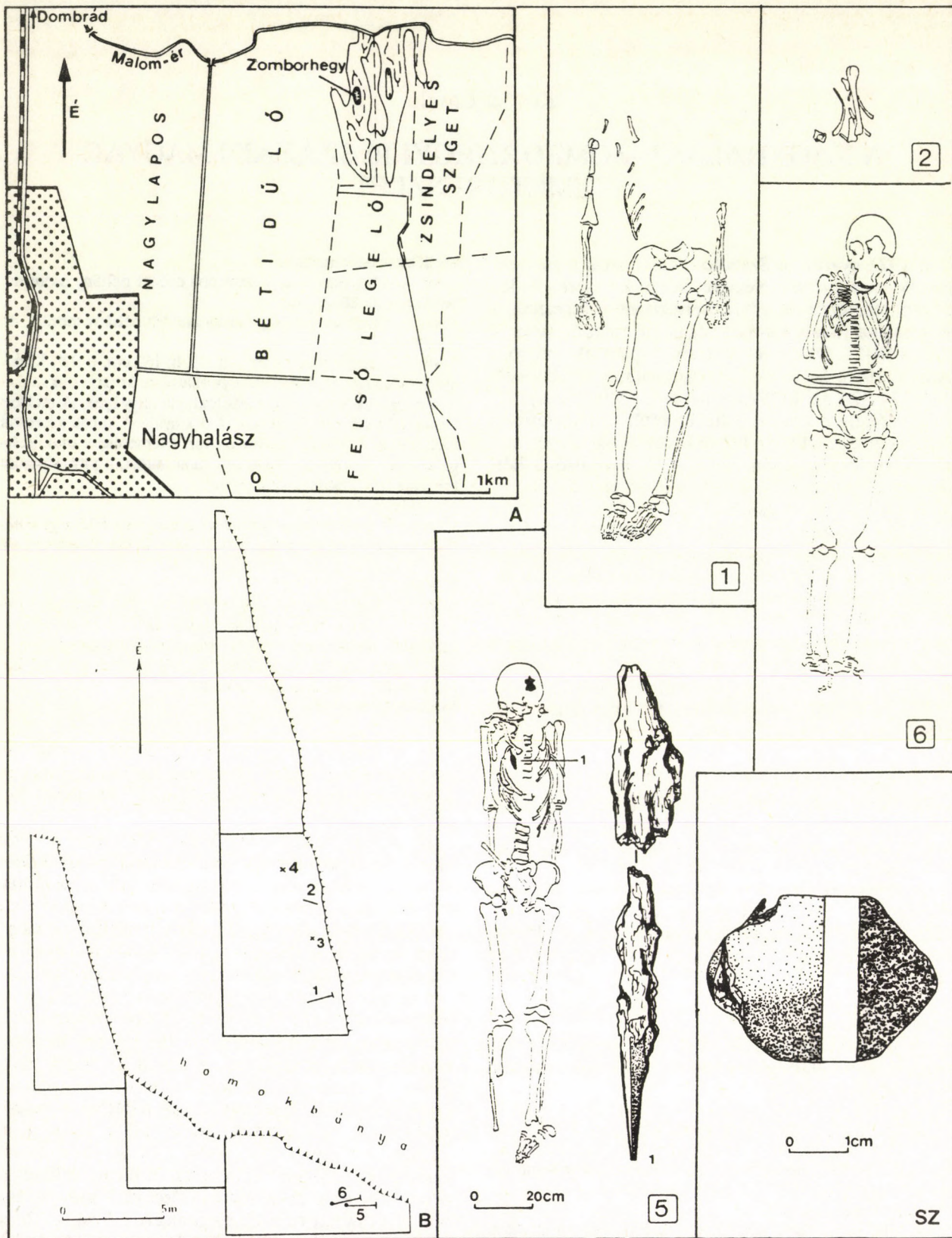
MNM KO lt. sz.: 73.19.A

6. sír (1. kép): női csontváz, m: 115, h: 159 cm, t: 100°. Leesett állkapcsú koponyája balra-előre billent, arcrésze a megtaláláskor sérült meg. A jobb kart egykor derékszögben, a balt hegyesszögben hajlították be, előbbi kézfeje a bal könyök mellé, utóbbi az áll elé került.

Melléklete nem volt.

3. A mellékletszegény temetőrészlet önmagában értékelhetetlen, ezért szükséges felelevenítenem és kibővíteni áttekintenem a lelőhelyre vonatkozó korábbi ismereteinket.

Ifj. Kállay András nagyhalászi földbirtokos 1908 elején arról értesítette Jósa Andrást, hogy Hideg János helybéli gazda, szántója tőzegtalajának javításához a (Kis)Zomborhegyről hordatott homokot, s e munka közben mintegy 15 sírt semmisített meg.² Jósa A. hetek múlva (JÓSA 1978, 44) a helyszínre utazván megállapította, hogy a magaslatnak különösen az északi részén már korábban is pusztultak el temetkezések: a szél és a szántás is eltávolíthatta felülük a talajt, mert a csontvázak alig egy-két ásonyom mélységben bukkantak elő. A feldúlt 15 sírban mindössze egy, a munkások által összetört cserépedényt (=B. sír), néhány vaskést és egy jellegzetes vascákányt (=A. sír) találtak (JÓSA 1978, 41; csak az utóbbit említette: JÓSA 1914, 181). A csontvázakat szétszórták, csak egy teljesen ép „dolichocephalus és prognatus, azaz hosszúfejű, előrenyúló arcú ember” koponyáját őrizték meg, amelyet Jósa A. Török Aurél antropológusnak szándékozott elküldeni (JÓSA 1978, 41). Ezután ifj. Kállay A. és Hideg J., valamint hat munkás élén április 5-én, a megbolygatott

1. kép Nagyhalász-Zomborhegy: A: a lelőhely környéke, B: az 1972. évi feltárás helyszínrajza, 1-6: a sírok és a lelet, SZ: szórványlelet
 Abb. 1. Nagyhalász-Zomborhegy: A. Die Umgebung des Fundortes, B. Lageplan der Erschließung des Jahres 1972, 1-6: Die Gräber und der Fund, Sz. Streufund

területől északra hét, délre öt sírt tárt fel, tehát az így módon átkutatott mintegy 24x24 lépésnyi területen összesen 27 temetkezés vált ismertté.³ Ettől északra azért nem dolgoztak tovább, mert feltételezték, hogy arra a szél és az eke már mindent elpusztított, délre viszont az őszigabona-vetés miatt kellett elhalasztani a munkát. Az ásátást szeptember 4-én folytatták, illetve fejezték be, ekkor ismét 12 sírra bukkantak, vagyis a feldúlt és feltárt csontvázak száma 39-ben véglegesült.⁴

Az áprilisban kiásott 12 sír négy észak-déli irányú, egymástól 3–5–3 méterre futó sorba rendeződött és 2 m széles közök választották el egymástól őket.⁵ Koporsónak nem akadt nyomára, s csak azt figyelhette meg, hogy a nyugat-keleti tájolású, háton fekvő csontvázak karcsonjtjai rendszerint nyújtva voltak. Egy esetben mindkét alkar, egyben pedig csak a bal volt a medencére hajtván, utóbbiban a jobb kézfej egykor a szív tájékon pihent, vagyis a kart hegyesszögben hajlíttatták be. A bolygatatlannak ítélt csontvázak különféle mértékben voltak elkorhadva (JÓSA 1978, 37–39, 42–44; JÓSA 1914, 181). A szeptemberi ásátás eredményeit Jósa A. ennyire már nem részletezte, de azt megemlítette, hogy összesen kilenc többé-kevésbé ép koponyát sikerült a lelőhelyen összegyűjtenie (JÓSA 1978, 93; SzAJ 1908, 78; JÓSA 1914, 181). Ezek közül néhány, az egyes sírokhoz való azonosíthatóság reménye nélkül a TM Embertani Tárában ránk maradt.⁶

A három alkalommal előkerült 39 sír közül Jósa A. folyamatos sorszámozással csak a mellékletesekről emlékezett meg oly módon, hogy még sorszámai sem követték az előkerülésük rendjét (JÓSA 1914, 182). Az első közlések (JÓSA 1978, 41, 44–46, 92–93, 220–221; SzAJ 1908, I, 25–26; SzAJ 1908, 78) alapján tagolva és kibővíve, az előkerült sírokra vonatkozó adatok a következők:

A. (a Hideg J. által feldúlt egyik; Jósa-féle 1.) sír: a munkások eldobta csákányt április 5-én megtalálták, s a leírása és rajza alapján (JÓSA 1978, 41, 220; JÓSA 1914, 183: VIII. t. alul, jobbra) egyértelműen azonosítani lehetett: *Baltás szekerce*. Egykor trapéz alakú pengéjének éle és szélei kitöredeztek. Keskeny baltája nem élezett, tompa végű. A két rész tengelye tompaszöglet zár be. A pengén lévő lyukat rozsdá okozhatta. H: 15,6 (7,1–2,3–6,2), psz: 5,3 köpü á: 2,1x2,5 cm, súlya: 120 g (2. kép).

Jósa András Múzeum lt. sz.: 64.1185.1.

B. (a Hideg J. feldúlta másik: Jósa-féle 2.) sír: a találók által széttört kis méretű *fazék töredéke*. Átlagosan iszapolt, homokkal soványított, kézikorongon formált. Felületén egyágú eszközzel bekarcolt vonal részlete, égetése szabályos, a felszínén barnásvörös oxidációs és fekete redukált égetésű foltok váltakoznak (MUNSELL 2,5 YR 5/4 - 5 YR 5/4), m: 6,8, fenék á: 6,05, fal v: 0,5–0,7 cm⁸ (2. kép).

Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1068.1.

C–O. sír (a Hideg J. feldúlta többi, 3–15. temetkezés, mindössze néhány vaskés melléklettel. Utóbbiak elvesztek, Jósa A. egyiküket sem számozta).

Az 1908. április 5-én feltárt temetkezések (2–3. kép):

1. (Jósa-féle 3.) sír:

Mellékletei:

1. A koponya „szája” mellett kis méretű *cserépfazék*. Átlagosan iszapolt, homokkal soványított, kézikorongon formált. Fenekén – nem középen – ívelt végű horogkereszt alakú fenékbélyeg. Oldalfalának alsó harmadán a hurkatechnikás építés varratai. Alakja nyulánk, vállas, a legnagyobb kihassodása a magasság felső harmadában van. Pereme ívesen kihajló, ferdén levágott, belső oldalán észlelhető a fedőnek szánt hornyolat. A formázás végén felületének felső harmadát jobban elsimították. Díszítésül kétágú eszközzel a vállon egyenes vonalat karcoltak be, s azt szokatlanul, alulról felfelé vezették. A perem ívén ugyanezzel az eszközzel hullámvonalköteget karcoltak be. Semleges égetésű, azaz felszínén barnásvörös oxidált és fekete redukált égetésű foltok váltakoznak (MUNSELL 2,5 YR 5/4 - 5 YR 5/4). Jó megtartású, m: 12,9 á: 10,75, perem á: 9,4, fenék á: 6,65 cm.

2. Közvetlenül az edény mellett, „jobb kéz felől” a koponyától 20–30 cm-re kis termetű *kutya csontváza* feküdt (JÓSA 1978, 44, 92, 220, 245, 260; JÓSA 1914, 181).

Jósa András Múzeum lt. sz.: 64.1219.1.

2. (Jósa-féle 4. és 13.) sír: „atléta termetű” férfi temetkezése, h: 182–185 cm.

Mellékletei:

1. Az egyik alkar csontjain pödrött végű ezüst *lemezkarperec*, jelenleg négy darabra törve, á: 7,5, sz: 1, v: 0,08 cm.

2. Négygömbös fejű ezüst *fejesszűrű*. Karikája kettősen árkolt ezüstszalag, amelynek laposra vert és összeforrasztott két végéből alakították ki a fej alapját. Erre forrasztották az ezüstlemezről préselt, hólyagos-karmos felső részt, amely a nyomott félgömb alakú, csorba szélű, kék üvegbetéttel fogta be. Á: 2,5x2,3 a fej sz: 2,3 a betét: 1,3x1,5x0,65 cm (JÓSA 1978, 45; SzAJ 1908.I, 23–24. Két külön sírhoz tartozóként: JÓSA 1914, 182).

Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1052.1, 63.1065.1.

3. (Jósa-féle 5.) sír: 8–10 (vagy 10–12) éves gyermek csontváza.

Mellékletei:

1. A nyaktájon öt, lapított gömb alakú, sárgás színű üvegpaszta *szemesgyöngy*, amelyet 3–3, a barna alapból kiemelkedő piros szem díszít. Á: 1,2–1,3 m: 1 cm.

2. A jobb vállon (vagy a bal kulcscsont alatt) levél alakú bronz *lemezcsüngő*, hengeres fülecskével. Kissé homorú elülső felületét poncolt köröcskékkal díszítették, alsó vége hiányos. H: 3,3, sz: 2,05, v: 0,07 cm (JÓSA 1978, 45, 92; SzAJ 1908.I, 25; JÓSA 1914, 182).

Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1057.1, 63.1053.1.

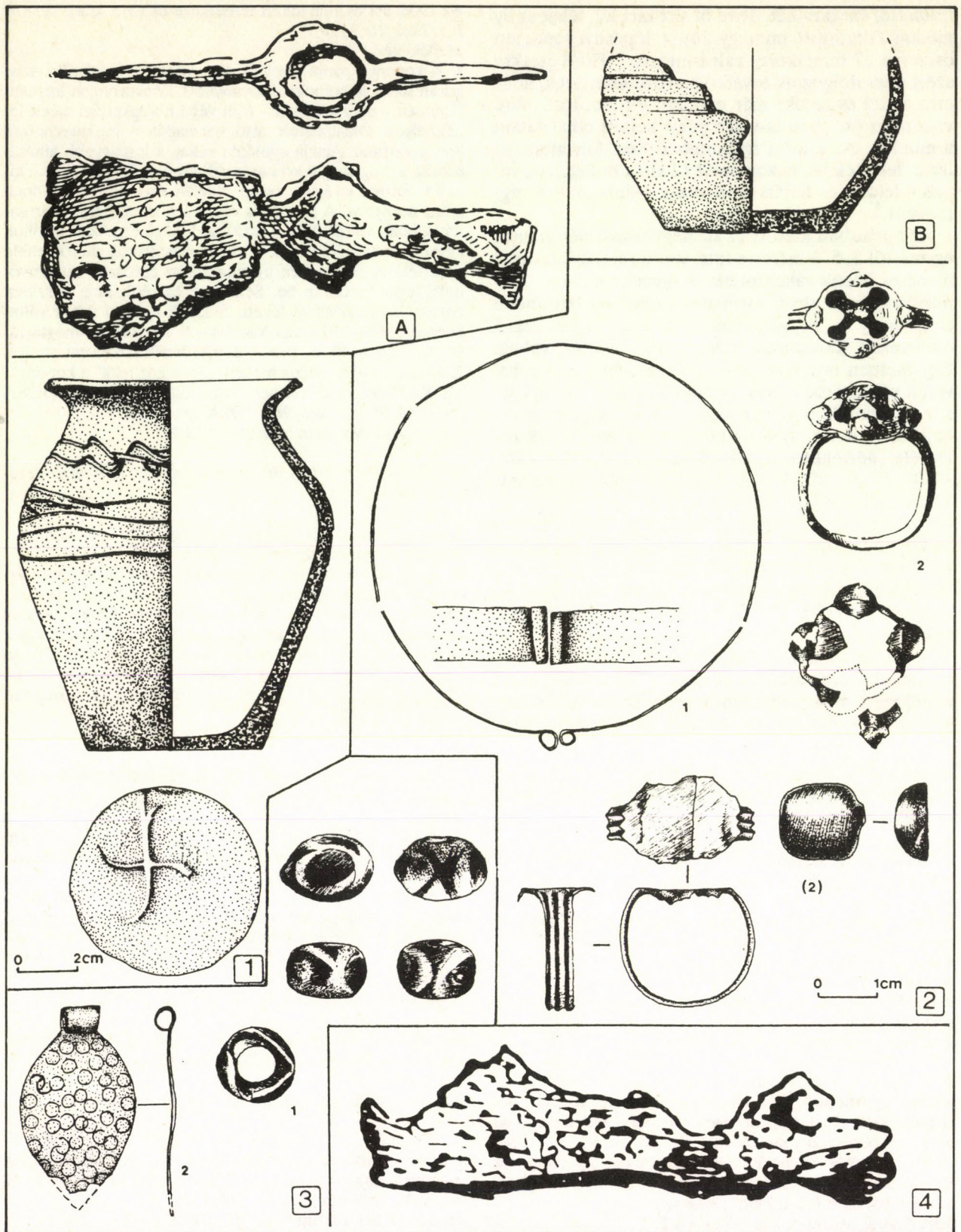
4. (Jósa-féle 8.) sír: egyetlen melléklete egy elrozsdásodott *vaskés* volt (SzAJ 1908.I, 25; JÓSA 1914, 182, 183:VIII. t. fenn, középen).

Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1064.1 (elveszett).

5. (Jósa-féle 10.) sír: a koponya „bal füle” mellett talált síma, kerek metszetű bronzhuzalból készült *varkocskarika*, egymásra hajló végekkel. Á: 2x1,8, v: 0,8 cm (JÓSA 1978, 45; SzAJ 1908.I, 26; JÓSA 1914, 182).

Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1049.1.

6. (Jósa-féle 11.) sír: A csontváz – valószínűleg nő – bontásakor csak a zöld rozsdával átitatódott lábközépcsontokat

2. kép Nagyhalász-Zomborhegy: az 1908-ban feldúlt (A-B), ill. feltárt sírok (1-4) leletei
 Abb. 2. Nagyhalász-Zomborhegy: Funde der i. J. 1908 aufgewühlten (A-B) bzw. erschlossenen Gräber (1-4)

tárták fel, s ebédéről visszajövet Hideg J. mutatta meg a 3, lemezis félgömbfejű, hátoldalán egy-egy aklás szegecsű *csiz-maveretet*, á: 0,65, m: 0,4 cm. Jósa A. megjegyezte, hogy többnek is kellett lennie, s viseletüket úgy rekonstruálta, hogy „a halász elég szűk nadrágot hordott, melynek alsó vége bőr szalaggal reá aklázott szegecskével volt díszítve” (JÓSA 1978, 45, 87, 93, 221; SzAJ 1908.I, 26; JÓSA 1914, 182).
Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1058.1.

7–8. sír: egy-egy kova melléklettel (SzAJ 1908.I, 26).
Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1054–1056.1, 63.1060.1 (2 kova e négyből, vö. 17–18. sír!).

9–10. sír: Az 1. (Jósa-féle 3.) sírban lelt kutyacsontváz leírása után említette Jósa A., hogy „ugyancsak egy-egy kutyacsontvázat leltünk két másik tetemnek feje mellett, edény nélkül”. Ezek fekvését hol félméternyire a koponyától balra, hol attól „jobb kéz felől” nevezte meg (JÓSA 1978, 44, 92, 220, 245, 260; JÓSA 1914, 181).

11–12 sír: melléklet nélküli temetkezések.

Az 1908. szeptember 4-én feltárt temetkezések:

13. (Jósa-féle 6.) sír: Az „öleiben” vagyis a medence tájékán feküdt „egy igen elrozsdásodott vastór”, azaz egy nagyobb, egyenes, egyélű *vaskés*, kitöredezett éllel, hiányos nyíltsükével. H: 10, sz: 2,1, v: 0,8 cm (JÓSA 1978, 93; SzAJ 1908, 78; JÓSA 1914, 182).
Jósa András Múzeum lt. sz.: 62.1050.1.

14. (Jósa-féle 7.) sír: Jellegzetes falevél formájú, azaz rövid, domború vágóélű, deltoid alakú *vasnyílcsúcs*, hiányos, h: 5,1, sz: 2,1 cm (JÓSA 1978, 91, 93; SzAJ 1908, 78; JÓSA 1914, 182).
Jósa András Múzeum lt. sz.: 62.1051.1.

15. (Jósa-féle 9.) sír: Öreg férfi 182 cm hosszú csontvázának melléklete: a 3. (Jósa-féle 5.) sírban találtakhoz hasonló 2 *szemesgyöngy*. Barna alapszínűek, s piszkosfehér rácsurgatások között piros szemekkel díszítettek. Á: 1,25–1,4, m: 0,9–1,15 cm (JÓSA 1978, 93; SzAJ 1908, 78; JÓSA 1914, 182).
Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1048.1.

16. (Jósa-féle 12.) sír: lant alakú *csiholó*, rározsdásodott nagyobb, háromszög alakú *kovával* (JÓSA 1978, 93; SzAJ 1908, 78; JÓSA 1914, 182).
Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1067.1 (elvesztett).

17–18. sír: egy-egy kova melléklettel (JÓSA 1978, 93; SzAJ 1908, 78).
Jósa András Múzeum lt. sz.: vö. 7-8. sír!

19. sír: egymásra hajtott végű, nyitott, kerek metszetű bronz-huzalból készült *varkocskarika*, á: 2,15x1,9, v: 0,14 cm (SzAJ 1908, 78).
Jósa András Múzeum lt. sz.: 63.1061.1.

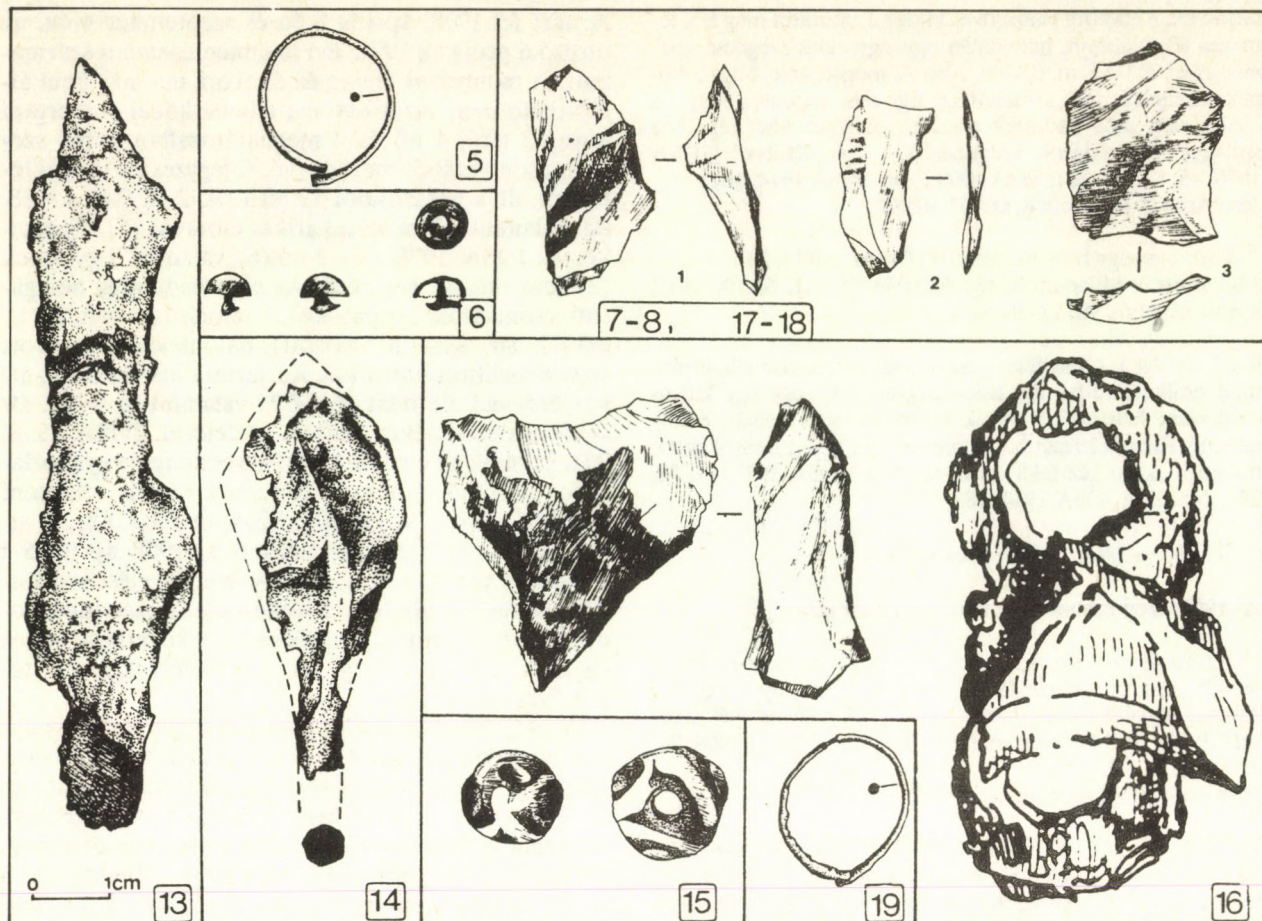
20–24. sír: melléklet nélkül.

4. A nagyhalász–zomborhegyi temetőből tehát mintegy 45 sír előkerülésére van adat, közülük 15-öt Hideg J. semmisített meg 1908 elején, 12+12-t Jósa

A. tárt fel 1908. április 5-én és szeptember 4-én, az utolsó 6 pedig az 1972. évi leletmentéséből származott. A csontvázak neme és életkora ma már nem állapítható meg. Az 1908. évi leletek közül embertani anyag 3 férfi, 4 nő és 4 meghatározatlan nemű személy csontvázából maradt (vö. 6. jegyzet), a mellékletekből, ill. a leírásokból 12 férfi (A, 2, 4, 7–8, 13–18. sír, valamint a 2 varkocskarikás csontváz (5, 19) egyike: vö. JÓSA 1978, 93), 1 nő (6), valamint 1 gyermek (3) temetkezése sejthető. Az elkorhadott vagy bolygatótt csontvázak nyugat–keleti tájolásúak voltak (1–6/1972. sír: 88°–100° között), hátontekvők, nyújtott vagy behajlított karokkal. Kartartása miatt két csontváz érdemel említést (6/1972., valamint az 1–12. sír egyike, a szív tájékra hajtott kézfejjel: JÓSA 1978, 37), közülük az elsőt a keleti kereszténység gyakorlatahoz közelítő, átmeneti formának szokás tekinteni (SZABÓ 1978–79, 79–105; SZABÓ 1983, 88). A sírok rendszeréről csak az említett, az 1908. április 5-i feltáráshoz vonatkozó, s Jósa A. megfigyelésében önkéntelenül is szabályosra torzult emlékezés tanúskodik, de ez, valamint a mellékletekből következő sejtés egyaránt arra utal, hogy soros fektetésű köznépi temetővel van dolgunk.

A megismert temetőrészlet mellékletben szegénynek mutatkozott, noha 45 sírjából 20 tartalmazott valamilyen tárgyat vagy kísérő mellékletet (a Hideg J. által megsemmisített sírok vaskéseivel az alábbiakban nem számolhatok), de ezek választéka és mennyisége egyaránt nem volt számottevő. Mindössze 13 melléklet típusra maradt adat, közülük 9 a 13 férfi vagy annak sejthető csontváz mellett látott napvilágot: baltás szekerce (A), csiholó (16), fejcsigoly (2), kés (4, 13), kova 7–8, 16–18), nyílcsúcs (14, 5/1972), pödröttvégű lemezkarperce (2), szemesgyöngy (15), varkocskarika (5 vagy 19), női temetkezésből mindössze a csizmaveretek említhetők (6), míg az egyetlen gyermek sírban (3) a már felsorolt szemesgyöngyön kívül egy lemezcsüngő bukkant fel. További 5 temetkezés bizonytalan nemű csontváza mellett a már említett varkocskarikán (5 vagy 19) kívül edény (B, 1), valamint kutya (1, 9–10) került feltárássra. E szegény leletanyagból csak három tárgyra fordítok az alábbiakban nagyobb figyelmet.

4.1. Viszonylag ritka fegyvertípus az A. sírből megmaradt *baltás szekerce* (II. típus: KIRPIČNIKOV 1966, II, 35; IV/C típus: RUTTKAY 1976, 310; KOVÁCS 1975, 522; KOVÁCS 1976, 89–90; KOVÁCS 1979, 390; I/A típus: KOVAČ 1980; KOVAČ 1981, 10–13; KOVÁCS 1980–81, 248–250), a honfoglalás kori magyar leletanyagban hat példányáról van tudomásom. Ezek ívelt élű, lefelé kissé megnyúlt trapéz alakú pengéjét rövid nyak köti össze a gömb formájú kőpüvel, amelyhez a másik oldalon egy keskeny, tompán ívelt szélű baltapenge csatlakozik. A két penge tengelye gyakran tompaszöveget zár be. A szekerce penge még nyúltabb változata is ismert (vö. Demecser–Borzsova pusztja), s ez mintha az egyetlen pél-

3. kép Nagyhalász-Zomborhegy: az 1908-ban feltárt sírok (5–8, 13–19) leletei
Abb. 3. Nagyhalász-Zomborhegy: Funde der i. J. 1908 erschlossenen Gräber (5–8, 13–19)

dányban létező baltás bárdhoz vezetne át (Doroszló/Doroslovo, opšt, Sombor: FODOR 1981; I/B típus: KOVÁČ 1980; KOVÁČ 1981, 10–13; KOVÁCS 1980–81, 248–250). Az említett, s alább felsorolt hat példány átlagos méretei: h.: 15,6–18,3, él sz.: 5,1–8,4, köpű á.: 1,8x1,9–2,7, a baltavég sz.: 2,35–3,5 cm, súly: 120–220 g.

A lelőhelyek listája (4. kép 1–6):

1. Bihar (Biharea, jud. Bihor) – Somlyóhegy 4. sír: 8 síros nagycsaládi (?) temetőrészlet egyik lovassírában 4 nyílcsúcs, csiholó, kova, kengyel, csikózábla, valamint feltehetőleg varkocskarikák és karperecek társaságában volt a hiányos köpűs, baltás szekerce, h.: kb. 18 cm (KARÁCSONYI 1903, 408–410).

Nagyváradai Múzeum?

2. Bodrogvécs (Somotor-Več, okr. Trebišov): gazdag középrétegbeli temető szétdőlt temetkezéseiből megmaradt leletek között volt a baltás szekerce, h.: 18,1, penge sz.: 7,5, köpű á.: 2,7x2,8 cm (SZENDREI 1898, 10, 12).

MNM KO lt. sz.: 116/1897.29.

3. Demecser (Szabolcs-Szatmár m.) – Borzsova puszta: néhány szétdőlt honfoglaló magyar sírból megmaradt lelet egyike volt a megnyúltabb pengéjű baltás szekerce, h.: 17,1, pen-

ge sz.: 7,65, köpű á.: 2,3x2,7, baltás vég sz.: 3,3 cm, súly: 130 g (HAMPEL 1902, 298–299).

Jósa András Múzeum lt. sz.: 64.282.1.

4. Nagyhalász-Zomborhegy A. sír

5. Szentés (Csongrád m.) – Szentlászló 7. sír: 112 síros 10–11. századi magyar köznépi temetőrészlet lószerszámos (kengyelpár, csikózábla, hevedercsat) férfisírájának a vaskés mellett egyetlen melléklete volt a baltás szekerce. E példány sajátossága, hogy két pengéjének tengelye egybeesik, h.: 17,1, penge sz.: 5,1, köpű á.: 1,8x1,9, baltás vég sz.: 2,35 cm, súlya: 162 g (SZÉLL 1941, 234, 237).

Kosztá József Múzeum lt. sz.: 57.3.550.

6. Tiszavasvári (Szabolcs-Szatmár m.) – Aranykerti tábla 4. sír: közöletlen, mintegy 20 síros gazdag középrétegbeli magyar temető egyik férfisírában volt az ugyancsak egybeeső tengelyű pengés, kifejezetten zömök alkatú baltás szekerce, h.: 15,3, penge sz.: 7,45, köpű á.: 2,3x2,6, a baltás vég sz.: 2,7 cm (DIENES 1971, 65; közlésének engedélyét Dienes István szíveségének köszönhetem).

MNM KO leltározatlan.

A baltás szekercék eredete még nem tisztázott. Zömökebb pengéjű változatuk a 7. sz. végén jelent meg a Kárpát-medencében (Kerepes (Pest m.) – Kavicsbánya 6. sír: TÖRÖK 1973, 117, 124, 127: 9.á), vagyis

Dél-Oroszország területén ekkor már ismerni kellett. A szaltovo-majaki kultúrában, s elsősorban ennek alán variánsában is feltűntek, de gyakorivá sohasem váltak a különféle alakúak széles pengéjű, tompa fokú fokosbalták (pl. PLETNEVA 1962, 245–; PLETNEVA 1967, 137, 158, 159: 43. á.: 22; PLETNEVA 1989, 74–76: II.2. típus). Elvértve felbukkant hasonló pengéjű, de eltérő fok-kialakítású példány volgai-bolgár (STAROSTIN–KAZAKOV–GABJAŠEV 1973, 260–263), baskiriai (AHMEROV 1955, 160, 169: VI.t.: 2) és ősmordvin (ALIHOVA 1969, 39, 17.t.: 2) környezetben is. A magyar példányokkal egyező, illetve azokhoz hasonló, s általánosságban keletről származtatott fegyvereket a kijevi Oroszországban már széleskörűen használták (A típus: ALEŠKOVSKIJ 1960, 71–72; II. típus: KIRPICNIKOV 1966, II, 35, 104–107: ez azonban a magyar leletanyaghoz viszonyítva biztosan többféle típust zár magába!), s tőlük juthatott el a Baltikumra is (PAULSEN 1956, 36–38; MUGUREVIC 1965, 43, V.t.: 4; SEDOV 1987, CX.t.: 45). Mivel az oroszöldi többé-kevésbé hasonló példányok mind a 10. századból, illetve legfeljebb a 11. sz. elejéről valók, a 10. századon belül finomabban nehezen keltezhető magyarországi baltás szekercék elterjedésére kétféle magyarázat kínálkozik. Elképzeltető, hogy a jelenleg körvonalazhatatlan levediai-etelközi tárgyi anyaguk alkotóelemeként hozták magukkal a vitézek a honfoglalás során, hiszen a bihari és a tiszavasvári példányok akár a 10. század első feléből valók is lehetnek (vö. RUTTKAY 1976, 310), de az is feltételezhető, hogy csak a Kárpát-medencei új hazában ismerkedtek meg vele. Utóbbi álláspontot képviselte Fodor István, aki a doroszlói baltás alabárd tárgyalásakor együvé sorolva a baltás szekerce és alabárd két típusát az ún. fokosbaltákkal is, s ugyan közös eredetük mellett foglalt állást, de közülük a baltás szekercék fellépését végül is a rusz (orosz–normann) katonai kíséret magyarországi megjelenésével kapcsolta össze. Álláspontja melletti érvnek tekintette, hogy az ispánsági székhelyek-földvárak körzetében, illetve határvarmegyei területen bukkantak fel ezek a fegyverek, jelezve, hogy „e nehezebb, a páncél áttörésére alkalmasabb foklapos baltákat a modernebb fejedelmi sereg főként keleti (orosz-varég) eredetű harcosai forgatták, bizonyára a X. század második felében” (FODOR 1981, 152–156). Az kétségtelen, hogy a fegyver hat lelete közül négy hagyományosan honfoglalás korinak látszik (1, 3–4, 6), későbbinek, s talán már a részleges fegyverváltás időszakából (vö. KOVÁCS 1989a) valónak az a kettő látszik származni, amelynek lelőhelyén az erre a korszakra keltezett szablamarkolatú kardok is napvilágot láttak (2, 5), a rusz eredetre utaló egyéb jelek nélkül. Mivel azonban korábban már két másik baltatípus, az ún. nyéltámaszos, köpűszárnyas balták és bárdok hasonló származtatása is felmerült, s azok kísérőleletei között sem volt – talán a Székesfehérvár-rádiótelepi A. sírt kivéve – egyetlen, a feltétele-

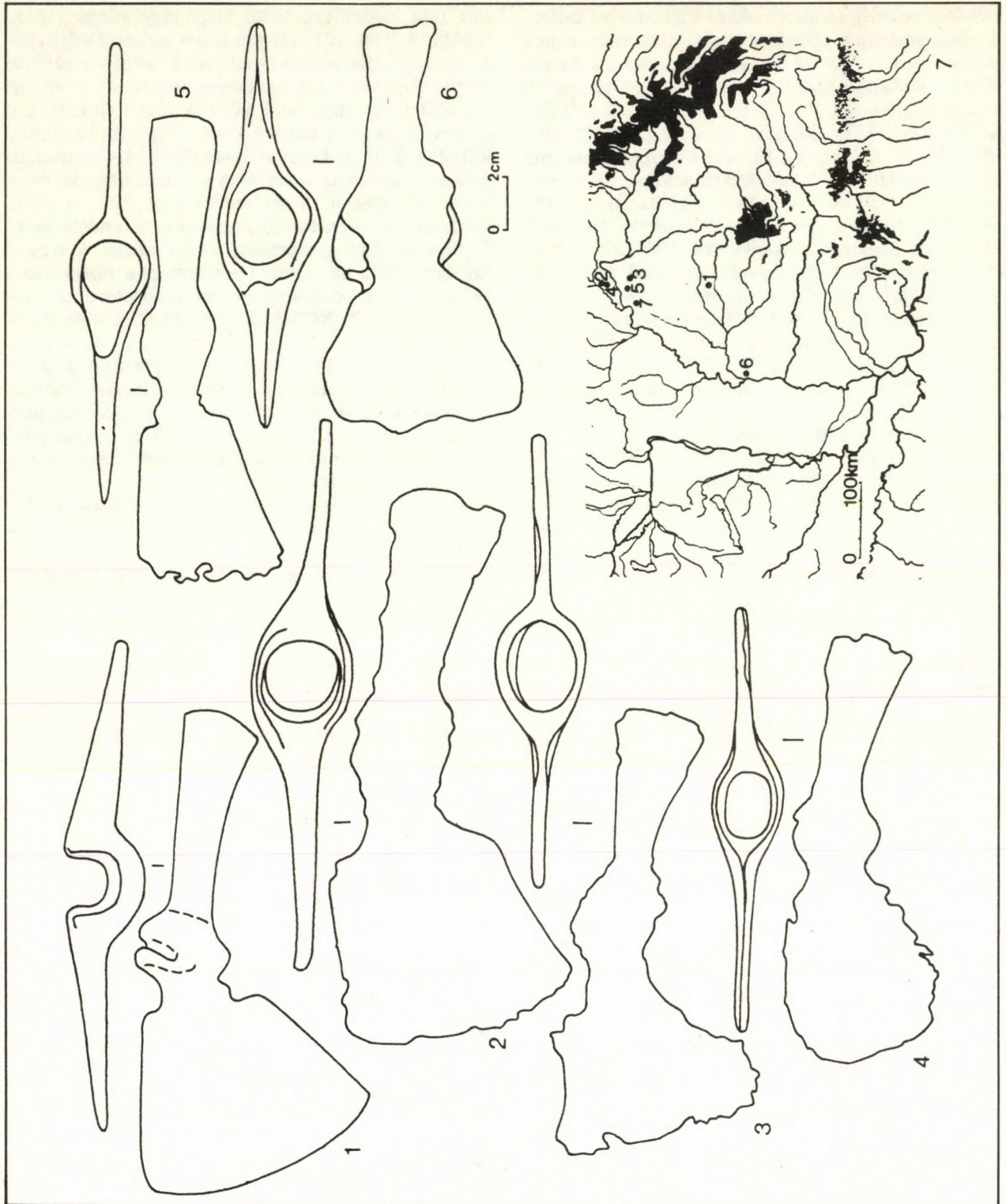
zett rusz eredetükre valló tárgy vagy jelenség (vö. KOVÁCS 1986, 101–110), a baltás szekercék elterjedését magyarázó mindkét feltevés további vizsgálatra szorul. Egyébként kis példányszámuk miatt valamely társadalmi réteghez való kötésük sem indokolt, hiszen a középréteg katonáskodó, vagyonosabb temetőiből (1–2, 6), de köznépi temetőkből (4–5) egyaránt előkerültek, bár az talán nem véletlen, hogy kiemelkedő jelentőségű kísérőmelléklettel (pl. szablya, kard, tarsolylemez, öv stb.) egyikük sem rendelkezett. Sajátos kelet-magyarországi csoportosulások oka a kis darabszám, az eltérő környezet és a bizonytalan keltezés miatt, véleményem szerint egyelőre nem ismerhető fel (vö. KOVÁCS 1980–81, 250, 438: 6.t. – vö. 4. kép 7).

A honfoglaló magyarok által leginkább kedvelt kétkarú, vágó és zúzó fegyvernek egyformán alkalmas harcibalták egyik típusát képezték, s akár hasonló példányt említett Flodoardus egy 937. évi galliai portyázó magyarral megesett csoda kapcsán bipennis néven (GOMBOS 1937, 929).

4.2. A nagyhalászi 2. sír két, alább tárgyalandó leletfajtája Jósa A. nemmeghatározását látszik első pillanatra megcáfolni, hiszen mind a pödrott végű lemezkarperec, mind a négygömbös fejű fejesgyűrű nem férfi-, hanem női mellékletnek tűnik! Ugyanakkor az is köztudomású, hogy az előkelő magyar férfi- és női viselet díszei nem különültek el határozottan egymástól, s e tétel igazolására többek között, két másik karperec típus leleteiből válogató gyűjtés is alkalmasnak látszott (vö. KOVÁCS 1984, 32) ugyanúgy, miként az „atléta termetű” férfi két ékszere is.

A pödrott végű lemezkarpercecek a honfoglalás kori vezető- és középréteg 2. női viseleti csoportjában ritkábban, a köznépi sírokban megszokottan előforduló ékszerek. Anyaguk ezüst, rosszezüst vagy bronz. A díszítetlen példányok a korábbiak, a díszítettek a 10. sz. utolsó harmadából származtatták (SZÓKE 1962, 72–73, 96). Néhány példány korabeli pénzzel keltezett temetőből, sőt temetkezéséből való. A pödrott végű lemezkarpercecek legutóbbi gyűjtésében (KISS 1985, 257–264) mindössze 3 férfisírban előkerült darab szerepel. Az egyik vashuzalból készült (ÉRY 1967–68, 129) ezért elhagyható. A másik eredete vitás, mert csak a találók utólagos bemondása alapján kötötték férfi hagyatékához, de közreadója inkább női sírból származtatta (DIENES 1964, 22). Nem zárva ki a találók bizonyíthatatlan igazságát, legalább egy, teljesen hiteles férfisírról is tudunk: Orosháza (Békés m.) – Nagy A. tanya 2. sírja, egy lovas íjász, érmével 931 után keltezhető temetkezése (DIENES 1965, 141–142).

A négygömbös fejű, arany, elektron, ezüst, valamint drágakő vagy üvegbetétes gyűrűtípus („hólyagos fejesgyűrű”) a magyarság keleti örökségébe tartozik (BÁLINT 1975, 57), s azon ritka ékszerek egyike, amelyeket a honfoglalók vezető- és középrétege mindkét viseleti csoportjához tartozó nők egyaránt

4. kép Baltás szekercék: 1. Bihar–Somlyóhegy 4. sír, 2. Bodrogvécs, 3. Demecser–Borzsova puszta, 4. Nagyhalász–Zomborhegy A sír, 5. Szentés–Szentlászló 7. sír, 6. Tiszavasvári–Aranykerti tábla 4. sír, 7. Baltás szekercék a Kárpát-medencében (sorszámolás a szöveg szerint)

Abb. 4. Streitaxte mit Beil: 1 Bihar–Somlyóhegy, Grab 4; 2 Bodrogvécs; 3 Demecser–Borzsova puszta; 4 Nagyhalász–Zomborhegy, Grab A; 5 Szentés–Szentlászló, Grab 7; 6 Tiszavasvári–Aranykerti tábla, Grab 4; 7 Streitaxte mit Beil im Karpatenbecken (laufende Nummern dem Text nach)

kedveltek (SZÓKE 1962, 27), sőt köznépi temetőben is megtalálható (vö. KISS 1985, 251–252). Viselkedését az asszonyi állapot jelének vélték (SZÓKE 1962, 17), de ez aligha bizonyítható, s a férfisírokban való előfordulása e feltevést cáfolni látszik. Jellegzetesen 10. századi ékszertípus, néhány példánya korabeli érmével keltezett temetőben, sőt temetkezésben¹⁰ maradt ránk. Egykori férfitulajdonosainak mellékletben ellátottsága nagyon eltérő volt, de kétségtelen, hogy a nagyhalászi gyűri a legszegényebb környezetből és temetkezésből származott.¹¹ Végezetül megemlítendő, hogy a nagyhalászi 3. és 9–10. sírban talált kutyacsontvázak hitelessége kérdéses, az sem kizárható, hogy a temetkezésektől függetlenül elásott maradványaikra leltek (BÁLINT 1971, 303–306). Mivel elképzelhető, hogy a feltárt területen őskori településmaradványok is voltak¹² az sem bizonyos, hogy a kutyacsontvázak egyáltalán a 10. századból származtak-e (BÁLINT 1971, 303–314; TETTAMANTI 1975, 109)?

Jegyzetek

- 1 Ásatási jelentés: Nagyhalász– (Szabolcs-Szatmár m.) – Zomborhegy, MNM Adattár VII. 69/1974. A megszkott rövidítéseken kívül, a tájolóhoz vö. KOVÁCS 1986, 113: 4. jegyzet. A csontanyag még leltározatlan.
- 2 JÓSA 1978, 40–41, 44; SzAJ 1908, 78. Másutt, talán sajtóhibaként csak 13 szétdőlt temetkezést említett: JÓSA 1914, 181. Megjegyzendő, hogy Jósa Andrásnak a Nyírvidék 1908. évi áprilisi számaiban frott etárgyú két cikkét a reprint kiadásban összekeverték. A helyes sorrend: JÓSA 1978, 39–41: „Vármegyei múzeumunk egyik legrégibb. . . 27 sír lett feltárva”, 37–39: „Északi irányban... emlékezett meg az Arch. Értesítőben”, 42–46: „Az ásatás az ajaki. . .” (végig).
- 3 JÓSA 1978, 41. Másutt 15+13 – SzAJ 1908. I, 25 – , illetve 15+11 sírt említett: SzAJ 1908, 78.
- 4 15+24 sír: JÓSA 1978, 91; SzAJ 1908, 78; 13+26 sír: JÓSA 1914, 181.
- 5 JÓSA 1978, 37. Másutt a félreérthető tagolás miatt, mind a sírsorok, mind a csontvázak leírása csak a Hideg J. feldúlta temetkezésekre látszott vonatkozni: JÓSA 1914, 181.
- 6 Ásatás. Jósa András. Honfoglaló magyar.
 1. sír: „adultus korú nő koponyatető részlete.” TM E lt. sz.: 10.921.
 3. sír: „maturus korú nő töredékes koponyája.” TM E lt. sz.: 10.922.
 4. sír: „adultus korú férfi koponyája. Mediterranoid típus. A koponyatetőn kerek, jelképes trepanáció.” TM E lt. sz.: 10.923.
 5. sír: „14–15 éves nő koponyája” TM E lt. sz.: 10.924.
 6. sír: „adultus korú férfi koponyája. Mediterranoid típus. A koponyatetőn kerek, jelképes trepanáció.” TM E lt. sz.: 10.925.
 7. sír: „adultus korú nő koponyája. Cromagnoid (B) jellegű.” TM E lt. sz.: 10.926.

5. A leletanyag tehát egyértelműen a 10. századra keltezhető, és jellegét tekintve köznépi temetőből való. Kérdéses csupán az maradt: mikor hagytak fel e temető használatával? Teljes feltárás híján kétféleképpen sejtethető a válasz: 1. a köznépi temetőknek csak a 10. századra terjedő változatával van dolgunk, 2. nagyobb, s hosszabb használati idejű köznépi temetőknek csak a 10. századi részét érte eddig bolygatás. Dönteni csak újabb, s átfogó igényű feltárást követően lehet.

A nagyhalász–zomborhegyi temető a 10. századig göngyölyti vissza a csak 1283-tól adatolt, magyar foglalkozásnévvel megnevezett, s a szabolcsi vár birtokát képező falu történetét (MEZŐ–NÉMETH 1972, 77; NÉMETH 1987, 413, határjárása: 417). Jelentősége abban van, hogy egyike a 10. századi magyar vezető- és középréteg gazdag temetőivel tarkázott ÉK-Magyarország egyre növekvő számú köznépi sírmezőinek.¹³

„Maturus korú férfi koponyája”

TM E lt. sz.: 10.927.

Éry Kinga összegzése szerint, „a nagyhalász-zomborhegyi sorozatra a gracilitás és a taxonómiai egyöntetűség jellemző”, s ez mintegy ellentételeként jelentkezik a Felső-Tiszavidék ugyanebben a tanulmányában tárgyalt többi lelőhelyéről való 31 csontvázmaradványának (ÉRY 1977, 15–20, 28–29; vö. TM E leltárkönyve!).

A TM Embertani Tárában azonban további csontmaradványok is vannak:

„koponya” – TM E lt. sz.: 10.928.

„koponyatető töredékei” – TM E lt. sz.: 10.929.

„koponyatető töredékei” – TM E lt. sz.: 10.930.

„koponyatető töredékei” – TM E lt. sz.: 10.931.

7 A temető leleteinek rajzát Jósa A. egy beszámózatlan táblán közölte, s azok a leírás alapján azonosíthatók: JÓSA 1914, 182., illetve 183: VIII.t.

8 Az edények leírását Takács Miklós szíveségének köszönhetem.

9 Pödrött végű lemezkarpercek 10. századi érmekkel keltezett temetőkből: Eger (Heves m.) – Szépasszonyvölgy 26. sír; Szentés (Csongrád m.) – Borbásföld 12. sír; Szob (Pest m.) – Kiserdő 14., 66. sír; Üllő (Pest m.) – Ilona út 7. sír; Vágvörösvár (Cservenk, okr. Irnava) – Homokbánya 8. sír; Vukovár (opšt. Vukovar) 211. sír; pödröttvégű lemezkarperces – 10. századi érmés sírok: Orosháza (Békés m.) – Nagy A. tanya 2. sír: 931-, Perse (Prša, okr. Lučenec) – Bércz, Bórszeg 101. sír: 914–, Sósartyán (Nógrád m.) – Hosszútető 30. sír: 895/896-; vö. KOVÁCS 1989, megfelelő címszavai. Természetesen előfordulnak ezek az ékszerek magyar érmekkel jelzett köznépi temetőben is.

10 Négyömbös fejsgyűrűk 10. századi érmekkel keltezett temetőben: Bodrogvécs, Eger-Szépasszonyvölgy 26. sír; Karos (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) – Eperjesszőg I. temető; Kenézlő (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) – Fazekaszug II. temető; Kiszombor (Csongrád m.) – B. temető

127. sír (e temetőben magyar érmék is voltak); Nagyvászony (Veszprém m.) – Nőzsér 2. sír; Szakáld (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) – Mulatódomb; Szered (Sered', okr. Galanta) – Mácsédi dombok I. temető 20/53. sír. N; gyömbös fejsgyűrűs – 10. századi érmés sírok: Biharkeresztes (Hajdú-Bihar m.) – vasútállomás 1. sír: 895/896-; Győr (Győr-Sopron m.) – Téglatető dűlő 47. sír: 945-; Nádudvar (Hajdú-Bihar m.) – Mihályhalom: 945-; Piliny (Nógrád m.) – Leshegy 2. sír: 926-; Vereb (Fejér m.): 915- (NAGY 1968, 81–83; KISS 1985, 251–252; KOVÁCS 1989, megfelelő címszavai).
- 11 Négygyömbös fejsgyűrűs férfisírok: Arad (jud. Arad) – Csálya: magányos, szablyás lovassír, Bihar–Somlyóhegy 6. sír: nagycsaládi temetőben (?) nyugvó lovas fíasz, Biharkeresztes- vasútállomás 1. sír: szablyás, lovas fíasz, Szered-Mácsédi dombok I. temető 20/53. sír: fíasz temetkezésének maradványa gazdag középrétegbeli temetőben, Szakony (Győr-Sopron m.): kiscsaládi temető előke-lő lovassírában, Tiszabездéd (Szabolcs-Szatmár m.) 8. sír: nagycsaládi temetőben nyugvó családíró tarsolylemez, szablyás, lovas fíasz sírja, Vereb: magányos lovas fíasz sírja (vö. KISS 1985, 251–252).
- 12 Jósa A. említette, hogy „égetett agyagból készített hálósúlyoknak töredékeit több tetemnek közelében” is megtalálták (JÓSA 1978, 44; JÓSA 1914, 181). Leletmentésem idején, szelvényásás közben egy, valószínűleg bronzkori, kettős csonkakúp alakú orsógomb került elő, á.: 4, m.: 3,2 cm (1. kép). MNM KO lt. sz.: 73.20.A
- 13 Az illusztrációkat Dukay Bernadette és Benke Zsolt készítette; munkájukat ezúton is megköszönöm. Köszönettel tartozom Istvánovits Eszternek a leletek és a helyi szakirodalom összegyűjtésében nyújtott szíves segítségéért és Fodor Istvánnak a tanulmány lektorálásáért.

IRODALOM

- AHMEROV 1955 R. B. AHMEROV, *Mogil'nik bliz g. Sterlitamaka*. SovArh 22 (1955) 153–176.
- ALEŠKOVSKIJ 1960 M. H. ALEŠKOVSKIJ, *Kurgany russkih družinnikov XI–XII vv.* SovArh 1960. 1. 70–90.
- ALIHOVA 1969 A. E. ALIHOVA, *Material'naja kul'tura sredne-cninskoj mordvy VIII–XI vv.* ArhSbor 3 (1969), Saransk.
- BÁLINT 1971 CS. BÁLINT, *A kutya a X–XII. századi magyar hitvilágban*. MFMÉ 1971/1, 295–315.
- BÁLINT 1975 CS. BÁLINT, *A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól*. ArchÉrt 102 (1975) 52–63.
- DIENES 1964 I. DIENES, *A karancslapujtői honfoglalás kori őv és mordvinföldi hasonmása*. ArchÉrt 91 (1964) 18–39.
- DIENES 1965 I. DIENES, *A honfoglaló magyarok*. In: Orosháza története és néprajza. Sz.: Nagy Gy. Orosháza 1965, I. 136–174.
- DIENES 1971 I. DIENES, *Tiszavasvári–Aranykerti tábla*. RégFüz I:25 (1971) 65.
- ÉRY 1967–68 K. ÉRY, *Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of archaeological and anthropological data*. ARegia 8–9 (1967–68) 93–147.
- ÉRY 1977 K. ÉRY, *Embertani adatok a Felső Tisza vidék X. századi népességéhez*. AnthrK 21 (1977) 15–30.
- FODOR 1981 I. FODOR, *Honfoglalás kori sír Dorozslón*. ComArchHung (1981) 149–164.
- GOMBOS 1937 A. GOMBOS, *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum*. . . Budapest 1937, I–II, 1938, III, 1943, IV.
- HAMPEL 1902 J. HAMPEL, *Régiségek a honfoglalás korából*. ArchÉrt 22 (1902) 296–316.
- JÓSA 1914 A. JÓSA, *Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban*. I. ArchÉrt 34 (1914) 169–184.
- JÓSA 1978 *Jósa András múzeumi és hírlapi cikkei. (III.) 1908–1918*. Összeáll.: D. Csalány. Nyíregyháza 1978. 37–46; Nyírvidék 1908. IV. 12, 16; 85–88; uo. 1908. IX. 27; 89–93; uo. 1908. X. 4; 220–221; uo. 1912. V. 12, 19; 245; Szabolcsi Hírlap 1913. X. 11; 260; Nyírvidék 1918. I. 4.
- KARÁCSONYI 1903 J. KARÁCSONYI, *A bihari honfoglalás kori lovassírokról*. ArchÉrt 23 (1903) 405–412.
- KIRPIČNIKOV 1966 A. N. KIRPIČNIKOV, *Drevnerusskoe oruzie*. I–II. SAI EI-36 Moskva–Leningrad 1966.
- KISS 1985 A. KISS, *Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert*. In: Bayern und ihre Nachbarn. VKF 9 (1985) 217–389.
- KOVAČ 1980 L. KOVAČ, *Vooruženie vengrov-obretatelej rodiny: sabli, boevye topory, kop'ja*. Dissertacija na sioskanie učenoj stepeni kandidata istoriceskih nauk. Moskva 1980. Kézirat.

- KOVÁČ 1981 L. KOVÁČ, *Vooruženie vengrov-obretatelej rodiny: sabli, boevye topory, kop'ja*. Avtoreferatg dissertacii. Moskva 1981.
- KOVÁCS 1973 L. KOVÁCS, *Nagyhalász–Zomborhegy*. RégFüz 26 (1973) 74.
- KOVÁCS 1973a L. KOVÁCS, *Nagyhalász–Zomborhegy*. ArchÉrt 100 (1973) 270.
- KOVÁCS 1974–75 L. KOVÁCS, *Nagyhalász, Zomborhegy*. MittArchInst 5 (1974–75) 219.
- KOVÁCS 1975 L. KOVÁCS, *A magyar honfoglalás kori fegyvertörténeti kutatások állásáról*. HK 22 (1975) 515–529.
- KOVÁCS 1976 L. KOVÁCS, *Über den Stand der ungarischen landnahmezeitlichen Waffengeschichtsforschung*. MittArchInst 6 (1976) 81–98.
- KOVÁCS 1979 L. KOVÁCS, *Régészeti jegyzet baltaneveink eredetéhez*. NyK 81 (1979) 389–392.
- KOVÁCS 1980–81 L. KOVÁCS, *Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfäxte, Lanzen*. MittArchInst 10–11 (1980–81) 243–255.
- KOVÁCS 1984 L. KOVÁCS, *A Hajdúböszörmény–Erdős tanyai honfoglaló sírlelet*. HMÉ 5 (1984) 19–53.
- KOVÁCS 1986 L. KOVÁCS, *Honfoglalás kori strok Nagytarcsán II: A homokbányai temető-részlet*. ComArchHung (1986) 94–121.
- KOVÁCS 1989 L. KOVÁCS, *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. Fontes Arch-Hung (1989)
- KOVÁCS 1989a L. KOVÁCS, *Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keletkezéséhez*. ArchÉrt, sajtó alatt.
- MEZŐ–NÉMETH 1972 A. MEZŐ–P. NÉMETH, *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*. Nyíregyháza 1972.
- MNM KO Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztálya
- MUGUREVIČ 1965 E. S. MUGUREVIČ, *Vostočnaja Latvija i sosednie zemli v X–XIII vv*. Riga 1965.
- MUNSELL 1975 *Munsell, soil color chartes*. Baltimore 1975.
- NAGY 1968 Á. NAGY, *Az eger–szépasszony-völgyi X. századi temető*. EgrimÉ 6 (1968) 69–100.
- NÉMETH 1987 P. NÉMETH, *Egy rétközi falu: Nagyhalász a középkorban*. SzSzSz 22 (1987) 413–421.
- PAULSEN 1956 P. PAULSEN, *Axt und Kreuz in Nord und Osteuropa*. Bonn 1956.
- PLETNEVA 1962 S. A. PLETNEVA, *Podgorovskij mogil'nik*. SovArh 1962. 3. 241–251.
- PLETNEVA 1967 S. A. PLETNEVA, *Ot kočevij k gorodam*. Saltovo-majackaja kul'tura. MIA 142 (1967)
- PLETNEVA 1989 S. A. PLETNEVA, *Na slavjano-hazarskom pogranič'e. Dmitrievskij arheologičeskij kompleks*. Moskva 1989.
- RUTTKAY 1976 A. RUTTKAY, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*. I. SA 23 (1975) 119–216; II. SA 24 (1976) 245–395.
- SEDOV 1987 *Finno-ugry i balty v ěpohu srednevekov'ja*. Otv. red.: V. V. Sedov. ArhSSSR, Moskva 1987.
- STAROSTIN–KAZAKOV–GABJAŠEV 1973 P. N. STAROSTIN–E. P. KAZAKOV–R. S. GABJAŠEV, *Igimskij mogil'nik*. SovArh 1973. 1. 260–264.
- SZABÓ 1978–79 J. GY. SZABÓ, *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV: A strok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege*. EMÉ 16–17 (1978–79) 45–136.
- SZABÓ 1983 J. GY. SZABÓ, *A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben*. JPMÉ 28 (1983) 83–97.
- SzAJ 1908. I, 1908 *Szabolcs vármegye alispánjának tiszteletteljes jelentése Szabolcsvármegye közönségéhez Szabolcs vármegye 1908. évi I-ső félévi (...1908. évi...) közigazgatásának állapotáról*. Nyíregyháza 1908, 1909.
- SZENDREI 1898 J. SZENDREI, *A bodrogvécsi honfoglalás kori lelet*. ArchÉrt 18 (1898) 7–14.
- SZÉLL 1941 M. SZÉLL, *XI. századi temetők Szentés környékén*. FolArch 3–4 (1941) 231–265.

SZÓKE 1982

B. SZÓKE, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. RégTan 1 (1962)

TETTAMANTI 1975

S. TETTAMANTI, *Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében*. StCom 3 (1975) 79-113.

TME

Természettudományi Múzeum Embertani Tára

TÖRÖK 1973

GY. TÖRÖK, *VII. századi stírok Kerepesről*. FolArch 24 (1973) 113-134.

UNGARISCHER FRIEDHOFSTEIL
VON NAGYHALÁSZ-ZOMBORHEGY AUS DEM 10. JAHRHUNDERT

Auszug

1-2. Verfasser dieser Zeilen führte zwischen dem 18.-25. Juni 1972 eine Kontrollgrabung in der NO-Gemarkung der Gemeinde Nagyhalász durch, um die Grabungsstätte von András Jósa aus dem Jahre 1908 identifizieren zu können.¹ Es kamen sechs, zum Teil gestörte Gräber mit einer einzigen Pfeilspitze als Beigabe zum Vorschein.

3. Ebendort störte zu Beginn des Jahres 1908 der Landwirt János Hideg 15 Bestattungen, sodann legte A. Jósa am 5. April und am 4. September je 12 Gräber frei,²⁻⁵ von den Knochenresten blieben 11 Schädel erhalten.⁶ A. Jósa versah von den 15 gestörten und den 24 durch ihn erschlossenen Bestattungen nur das 13 Beigaben enthaltende Grab mit Nummern, die wiederholte Mitteilung der Funde erforderte eine kontinuierliche Einreihung: A-O (= 15.) Grab, Gräber 1-24.⁷⁻⁸

4. In diesen 39 Gräbern können wir - aus den Beigaben geurteilt - auf die Ruheplätze von 12 Männern, einer Frau und eines Kindes schließen, die übrigen 25 sind unbestimmbar geblieben. Die auf dem Rücken, in gestreckter Lage gefundenen Skelette der W-O orientierten Gräber zeugen von einem Friedhof des ungarischen gemeinen Volkes.

Von sämtlichen, also 45 Bestattungen enthielten 20 Gräber Beigaben und die Mehrheit der 13 Beigabentypen kamen aus Männergräbern ans Tageslicht. Unter ihnen verdienten 3 eine gewisse Wertung:

4.1. Von dem in Grab A gefundenen Streitaxt mit Beil sind insgesamt sechs Exemplare im gleichaltrigen ungarischen Fundmaterial bekannt, sie sind wahrscheinlich von östlichem Ursprung, da aber ihre analogen Exemplare aus dem 10. Jh., aus dem Milieu der Kiewer Rus stammen, konnten sie auf zweierlei Art zum Ungartum gelangt sein: sie wurden entweder aus Lebedia-Etelköz (Gebiet zwischen Don und Dnjepr) mitgebracht oder in der zweiten Hälfte des 10. Jh. von der hereingerufenen russischen Drushina verbreitet. Beide Hypothesen sind noch beweisbe-

dürftig und selbst ihre beschränkte Verbreitung läßt sich nicht erklären.

4.2. Das Skelett des Grabes 2 bestimmte A. Jósa für männlich und seine ausgesprochen weiblichen Beigaben wurden sehr selten tatsächlich auch schon in Männergräbern vorgefunden. Der Blecharmring mit tordiertem Ende gehört zur Frauentracht der führenden und mittleren Schicht der Landnahmezeit, kann aber auch in den Bestattungen des gemeinen Volkes angetroffen werden, einige Exemplare kamen aus münzdatierten Friedhöfen, ja selbst aus Gräbern dieser Zeit zum Vorschein,⁹ der Armring des Grabes 2 aus Orosháza-Gehöft von A. Nagy stammt aus einem authentischen Männergrab. Der Kopfring mit vier Kugeln ist eine östliche Erbschaft, ihre Exemplare können ebenfalls in münzdatierten Friedhöfen bzw. Bestattungen aus dieser Zeit vorgefunden werden.¹⁰ Die Grabbeigaben ihrer männlichen Besitzer sind sehr abweichend, die von Nagyhalász gehören zu den ärmsten.¹¹

In 3 Gräbern (3, 9-10) beobachtete A. Jósa Hundeskelette, jedoch die Authentizität seiner Beobachtung und auch die Zeit des Befundes blieb zweifelhaft.¹² Die Funde von Nagyhalász-Zomborhegy stammen aus Friedhöfen des ungarischen gemeinen Volkes und ohne weitere Ausgrabungen kann es nicht entschieden werden, ob der ganze Friedhof lediglich im 10. Jh. belegt wurde, oder ob man nur einen aus dem 10. Jh. stammenden Teil des längere Zeit lang belegten Friedhofes gestört habe?

Der Friedhof von Nagyhalász-Zomborhegy erörtert nur bis in das 10. Jh. die Geschichte des erst vom Jahr 1283 mit Daten belegten, mit ungarischem Berufsamen benannten und den Besitz der Burg von Szabolcs bildenden Dorfes. Seine Bedeutung besteht darin, daß er eines der in NO-Ungarn stets häufiger zum Vorschein kommenden Friedhöfe des gemeinen Volkes auf der mit aus dem 10. Jh. stammenden, reichen Friedhöfen der ungarischen führenden und mittleren Schicht untermischten Palette bildet.

L. Kovács

Archäologisches Institut der UAW

Budapest

Úri u. 49.

H-1014